

Вероніка Паскар, старший викладач
кафедри педагогіки вищої школи та управління освітніми закладами
Бердянського державного педагогічного університету

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНОГО ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті пріоритет надається психолого-педагогічному аналізу аксіологічної компоненти педагогічної культури з виходом на методологічні проблеми розвитку педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів, який є специфічним відношенням педагога до своєї професійної діяльності. Мова йде про зумовленість духовної особистості і виявлення ролі цінностей в педагогічному процесі.

Ключові слова: цінність, професійно-педагогічні цінності, аксіологічна компонента.

Актуальність. Процес розбудови української держави вимагає докорінної зміни багатьох ланок суспільного життя, серед яких важливе місце належить системі початкової освіти. Орієнтація сучасної педагогічної освіти на виховання професіоналів потребує не тільки ретельної фахової підготовки студентської молоді, але й широкого світогляду, професійного мислення, високої освіченості, індивідуального усвідомлення значення загальнолюдських та професійних цінностей, що закладаються у стратегію і тактику модернізації суспільного життя. Криза цінностей, дефіцит духовності зумовлює напружений пошук шляхів гуманізації життя, осмислення цінностей сучасного та майбутнього. Процеси глобалізації, швидка зміна технологій, глобальна економічна криза робить виклик усім без винятку державам, посилює взаємозалежність народів і роль особистості.

Мета статті. Визначення та теоретичне обґрунтування аксіологічної компоненти педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки.

Аналіз наукових досліджень. Аксіологічний зміст освіти найбільш повно декларували в своїх працях П. Ігнатенко, І. Бех, А. Здравомислов, Н. Асташова, В. Крижко, М. Каган Ф. Знавецький, О. Сухомлинська, М. Бахтін, Т. Бутківська, Б. Гершунський, В. Гринькова, О. Вишенський, О. Савченко, Н. Ткачова, В. Струманський, М. Боришевський, В. Сластенін, В. Франкл, Т. Кравченко, І. Тараненко, Л. Ломако, В. Постовий, О. Асмолов, В. Шадріков, В. Тугарінов, С. Анісімов, В. Малахов, В. Москаленко, М. Рокич, В. Сержантов,

Е. Соколов, У. Томас, І. Фролов, В. Грехнев, А. Гусейнов, Е. Баллер, З. Файнбург, Ю. Турчанінова.

Виклад основного матеріалу. Область педагогічної аксіології визначає ціннісні підвалини освіти та дозволяє через ціннісні пріоритети освіти підкреслити центральне положення людини, її внутрішнього світу в педагогічній системі. При цьому освіта має невичерпні ціннісно-орієнтуючі можливості.

Вектор шкільної освіти, спрямовуючись у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності і відкритості школи, зумовлює принципову необхідність переосмислення тих факторів, від яких залежить якість освіти: цілей, змісту, методів, форм навчання і виховання, системи контролю й оцінювання, управлінських рішень, взаємної відповідності всіх учасників навчально-виховного процесу. Складові шкільної освіти мають об'єднуватися з метою створення умов для морально-етичного, інтелектуального, фізичного, художньо-естетичного, трудового виховання і розвитку дітей, виховання їх громадянських якостей. Соціально-ціннісні і особистісно-ціннісні чинники модернізації освіти мають бути у взаємозв'язку. Їх сприйняття суспільством і педагогом має консолідувати зусилля усіх громадян на досягненні якісно нової освіти.

Початкова школа, зберігаючи зв'язок із дошкільним періодом дитинства, забезпечує подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, соціальний, фізичний розвиток. Пріоритетними у початкових класах є виховні, загально-навчальні і розвивальні функції.

У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними, логіко-мовленнєвими,

пізнавальними і контрольно-оцінними вміннями й навичками, особистий досвід культури поведінки в соціальному та природному оточенні, співпраці у різних видах діяльності. Освітніми результатами цього етапу школи є повноцінні читацькі, мовленнєві, обчислювальні вміння і навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках і залежностях, розвинені сенсорні вміння, мислення, уява, пам'ять, здатність до творчого самовираження, особистісно-ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, вміння виконувати творчі завдання [7, 7].

Гуманізація суспільного життя і гуманізації освіти належить до визначальних цінностей. Сучасне розуміння гуманістичних цінностей освіти спирається на антропологічні і соціокультурні координати. Сутність гуманістичних цінностей у шкільній освіті лаконічно можна передати так: дитина – головна педагогічна цінність і місія вчителя початкової школи – її виховання, соціальний захист, збереження індивідуальності. А звідси центрованість на ідеях: людина не засіб, а мета, тому не дитину треба пристосовувати до системи освіти, а освіту до неї.

Суспільство не може успішно розвиватися в умовах ціннісного вакууму або обмеженого набору цінностей. Від шкільної освіти, як найбільш потужної і масової, значною мірою залежить створення атмосфери оптимізму, добра, взаємної підтримки, консолідації суспільства навколо захисту інтересів дитинства.

В Національній доктрині розвитку освіти в Україні найперші позиції, які має забезпечувати сучасна система освіти, це – громадянське виховання особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, зберігає і продовжує українські культурно-історичні традиції, шанобливо ставиться до народних святинь, української мови, історії, а також до культури інших національностей, які проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних і міжособистісних відносин. Отже, освіта утверджує і надалі утверджуватиме цінності української державності.

Особливої уваги потребує визнання цінностей прав дітей і молоді, які є передумовою побудови правової демократичної держави, громадянського суспільства [12, 2 – 4].

Адаптивні можливості початкової школи в сучасних умовах ефективніше забезпечує не підтримуючий, а інноваційний тип навчання. Останній передбачає здатність людини до пошуку нових знань і творчості. Випускник має бути конкурентоспроможним для продовження освіти і знаходження місця праці.

Нагальною постає проблема в організації підготовки майбутніх вчителів початкових класів відповідних факультетів у педагогічних університетах, що забезпечувала б цілеспрямоване формування необхідного рівня визначення, усвідомлення і розвитку професійних цінностей майбутнього фахівця.

На сучасному етапі світоглядна позиція майбутнього вчителя початкової школи – це прагнення відродити національні традиції, культуру, звичаї, обряди і символи народу та її роль у формуванні людини нового суспільства. У процесі організації шкільної життєдіяльності необхідно створювати сприятливі умови для його повноцінного розвитку та саморозвитку, цілеспрямовано формувати в нього ціннісні знання, вміння ключових компетентностей, певні особистісні якості, які надають йому можливість самовизначатися в житті, повноцінно самореалізуватися як особистості [19, 7].

Зміст початкової освіти включає спеціальний компонент – оволодіння загально-навчальними вміннями й навичками, які мають міжпредметний характер. Цей компонент нормативно представлений у спеціальному розділі, що передує програмам з навчальних предметів для початкових класів. Зміст початкової освіти багатокомпонентний. Він включає систему знань, умінь, навичок з окремих міжпредметних загально-навчальних умінь й навичок, засвоєння способів поведінки та емоційно-ціннісного ставлення до інших людей і світу.

Багатокомпонентність змісту – передумова реалізації у процесі навчання трьох цілей: освітньої, розвивальної, виховної.

Зміст початкової освіти конкретизується в нормативних документах: навчальних планах, програмах, підручниках, навчальних посібниках для учнів. Усі ці матеріали побудовані з використанням поняття “навчальний предмет”. Саме навчальний предмет є спеціально сконструйованою формою змісту, яка адаптує основи певної науки до потреб початкового шкільного навчання.

Формою відображення змісту є навчальні предмети, інтегровані курси, які мають відповідати рівню підготовки учнів і цілям їх вивчення.

Проблема дослідження професійно-педагогічних цінностей початкової освіти визначається насамперед реальними потребами суспільства, гуманізацією педагогічної освіти, підвищенням якості навчання і виховання. У теорії і практиці вищої педагогічної освіти набуто значний досвід, що є основою побудови системи

психолого-педагогічної підготовки вчителя початкової школи. Фундаментальні проблеми теорії професійної освіти висвітлено у працях С.І. Архангельського, А.М. Алексюка, М.С. Грищенка, С.У. Гончаренка, І.А. Зязюна, О.В. Киричука, Н.В. Кічук, В.А. Ликової, В.Ф. Паламарчук, О.М. Пехоти, Н.Г. Ничкало, О.Я. Савченко, Л.О. Хомич, М.Д. Ярмаченка та ін. Питанням аксіологічної проблематики присвячено праці С.Ф. Анісімова, І.Д. Бежа, В.В. Крижка, В.О. Василенка, Б.І. Додонова, О.Г. Дробницького, А.Г. Здравомислова, Д.О. Леонтьєва, В.М. Момова, В.Б. Ольшанського, В.П. Тугарінова, М.Х. Тітми, В.О. Явоненка, В.О. Ядова та ін. У соціології проблему цінностей розглядали М. Вебер, М. Шелер, Н.Б. Шуст та ін. Наукову базу психолого-педагогічного аспекту теорії цінностей становлять праці Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтьєва, В.М. М'ясищева, О.В. Сухомлинського, В.П. Струманського, Д.М. Узнадзе та ін. Професійна підготовка майбутнього фахівця повинна бути спрямована не тільки на засвоєння ним знань, умінь, навичок і форм поведінки, але й на формування певної структури професійно-педагогічних цінностей. При цьому важливим є процес навчання, під час якого майбутні вчителі початкової школи оволодівають системним баченням педагогічної діяльності, сприймають педагогічні події як компоненти єдиної системної діяльності, що включає пов'язані між собою напрями роботи. Це визначає актуальність пошуку шляхів інтеграції змісту і форм педагогічної освіти, завдяки яким забезпечуватиметься формування професійно-педагогічних цінностей студентів – майбутніх учителів початкових класів.

У нашому дослідженні пріоритет надається психолого-педагогічному аналізу аксіологічної компоненти педагогічної культури з виходом на методологічні проблеми розвитку педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів, який є специфічним відношенням педагога до своєї професійної діяльності. Мова йде про зумовленість духовної особистості і виявлення ролі цінностей в педагогічному процесі.

Акцент ставиться на дослідження ціннісно-оцінювального фактору в умовах формування аксіологічної компоненти педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки. Аксіологічна компонента стає важливою складовою характеристикою педагогічної культури вчителя початкових класів. Особливу актуальність набуває проблема ціннісного вибору в аксіосфері сучасного вчителя початкових класів, яка включає ціннісні орієнтації,

що забезпечують самозбереження людини в просторі і в часі та передбачає оволодіння професійними вміннями і навичками.

У цьому процесі визначальним є формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів, визначення ієрархічного ряду аксіологічних ознак у студентів педагогічних університетів для формування педагогічної культури. Теорія і практика ціннісного самовизначення майбутніх учителів початкових класів є основою комплексу аксіологічних ситуацій – сукупністю життєвих обставин, що ведуть до виникнення і розвитку ціннісної гармонії чи, навпаки, протиріч.

Аксіологічна компонента педагогічної культури залежить від стану розвитку теоретико-методологічної бази науки, ґрунтується на парадигмах сталого [10, 210] та інноваційного розвитку; визначається станом науково-технологічного розвитку предметної сфери; детермінована соціальним фактором, а також освітнім потенціалом та рівнем педагогічної культури суб'єктів педагогічного процесу і на її основі формуються мотиваційні механізми цих суб'єктів.

Для кожної людини надзвичайно важливо, якою мовою здійснюється її культурно-ціннісна орієнтація, яка культура покладена в основу навчального процесу, зазначає В.О. Огнев'юк, адже мова фокусує в собі й концепцію людини, й концепцію свідомості, й концепцію буття. А освіта, як вже підкреслювалося, може реалізувати свою мету й завдання переважно засобами вивчення рідної та іноземних мов [10, 263].

У пошуках форм інтеграції, виникає дилема: як поєднати усвідомлену інтеграцію з величезною розмаїтістю аксіологічних систем, норм, символів, змістів та ін., які сформувалися в Європейській культурі. На якому рівні, в якій площині та ментальній оболонці можливий успішний аксіологічний діалог з “рекрутами” європейського освітнього простору.

На сучасному етапі світоглядна позиція вчителя початкових класів школи України, базується на прагненні відродити національні традиції, культуру, звичаї, обряди і символи народу та її роль у формуванні людини нового суспільства. Це є цариною педагогічної аксіології у змісті початкової освіти.

Об'єктом дослідження в педагогічній аксіології, згідно з І. Ісаєвим і В. Гриньовою [4], виступають у першу чергу педагогічні цінності.

Виходячи із характерних потреб особистості педагога, В.О. Сластьонін [18] виокремлює такі групи цінностей педагогічної діяльності, які інтерполюються і на початкову освіту:

1. Цінності задоволення потреби у спілкуванні.
2. Цінності самовдосконалення.
3. Цінності самовираження.
4. Цінності утилітарно-прагматичного попиту.

Слід зазначити, що цінності вчителя початкової школи – це внутрішній емоційно освоєний регулятор діяльності педагога, який визначає його ставлення до навколишнього світу та до себе, моделює зміст і характер його професійної діяльності.

У контексті проведеного дослідження найбільший інтерес серед названих груп цінностей викликають освітні й педагогічні цінності. Вважаємо, що освітні цінності доцільно розглядати як сукупність гуманістичних пріоритетів суспільства, які виступають головними орієнтирами для розвитку освітньої системи в цілому, як систему провідних соціальних цінностей, що засобами шкільного педагогічного процесу мають бути переведені на рівень персональних цінностей кожного учня.

Педагогічні цінності слід розглядати як систему освітніх засобів, соціальних норм, педагогічного інструментарію, що забезпечує ефективну трансляцію визначених освітніх цінностей на індивідуальний рівень окремої особистості, тобто формування в неї особистих ціннісних пріоритетів.

Передові ідеї В. Сухомлинського знайшли свій подальший розвиток у працях сучасних учених. Так, проблема реформування освіти на ціннісних засадах, оптимального відбору освітніх цінностей є об'єктом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: Н. Асташової, І. Беха, В. Гриньової, І. Зязюна, К. Корсака, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, А. Хуторського, Є. Ямбурга та інших.

Як свідчить аналіз наукових праць і різних документів у галузі освіти, в останні десятиріччя розвинені країни світу відмовляються від орієнтації молоді на кар'єру як головну життєву мету, на перше місце в них виходить розв'язання завдання щодо надання допомоги молодій особистості зорієнтуватися в існуючих соціальних цінностях та ідеалах. Збагачуючи духовний світ учня, школа виробляє в нього емоційно-ціннісне ставлення до засвоєної інформації.

Визначення сутності цінностей у царині педагогіки дозволяє зробити висновок, що вони загалом виступають структурним компонентом загальної системи соціальних цінностей, однак водночас мають і свої характерні особливості. Для можливості висвітлення їх специфіки доцільно звернутися до класифікації М. Рокича, відповідно до якої цінності поділяються на дві основні групи:

базові, стабільні (цінності-цілі) й інструментальні (цінності-засоби), які сприяють досягненню визначених цілей.

Сучасний стан педагогічної теорії і практики початкової освіти, на думку О.Я. Савченко, вимагає наукового обґрунтування двох систем цінностей:

1) ті, на які має орієнтуватися освіта зараз і на перспективу;

2) визначення тих цінностей, які мають створюватися, формуватися в самому освітньому процесі.

У галузі шкільної освіти, О.Я. Савченко, виділяє такі групи цінностей:

1. Гуманістичні: дитина, як головна педагогічна цінність, і педагог, здатний до її розвитку, соціального захисту, збереження індивідуальності.

2. Гуманістичні цінності освіти, що зумовлюють зміну авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно-орієнтовану.

3. Шкільна освіта як умова виживання людини насамперед передбачає формування екологічного мислення і забезпечення адаптивних функцій.

4. Цінності відновлювальної освіти роблять найбільш уживаними слова: людина, духовність, освіченість, індивідуальність, національна і загальнолюдська культура, здоров'я, вибір, відповідальність, варіативність, толерантність [14, 21].

Напрацьовані результати дослідження дають змогу розглядати "цінність" з трьох сторін: як соціальну проблему [3], як психологічну проблему (І. Бех, Т. Яценко, М. Боришевський, В. Лисенко, І. Ващенко та ін.), як суто педагогічну проблему (О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.).

Доречно підкреслити, що вчитель початкових класів – центральна фігура суспільних перетворень, а від його образу, соціальної позиції, ціннісно-цільових настанов залежать результати професійної діяльності.

Система цінностей вчителя початкових класів – це його внутрішній світ, який виникає як результат процесу професійно-педагогічної підготовки у вищому навчальному закладі. У структурі професійно-педагогічної підготовки вчителя початкових класів цінності займають особливе місце, є основою, на яку опираються всі інші компоненти. Цінності – це духовні феномени, що мають особистий зміст і виступають орієнтирами людської поведінки й формування життєвих і професійних установок майбутніх учителів-вихователів підростаючого покоління.

Духовний розвиток особистості майбутнього вчителя початкових класів здійснюється більш якісно й ґрунтовно в умовах, коли пріоритетним у змісті професійно-педагогічної підготовки є

аксіологічна компонента, що містить у своїй основі необхідність прилучення вчителя початкових класів до методологічних, теоретичних і прикладних знань про цінності, про їхню природу, механізми розвитку й способи функціонування, а також про професійно-педагогічні цінності, що характеризують професійне становлення й самовдосконалення особистості сучасного вчителя початкових класів.

Висновки. Таким чином, дослідницькі підходи провідних вчених-педагогів і практиків системи освіти обґрунтовують побудову нової педагогічної парадигми, у якій аксіологічний базис буде унікальним інтерфейсом теоретичної і практичної складової науки. Розробка основ педагогічної аксіології має на увазі виявлення природи і джерел цінностей, закономірностей їх функціонування, діалектики загальнолюдських і національних цінностей.

У цілому ж розробка аксіологічної парадигми освіти дозволить визначити стратегію і перспективи розвитку педагогічної системи, розкрити потенціал і змістовне наповнення початкової ланки освіти.

1. Братусь Б.С. Леонтьевские основания смысловых концепций личности // Вопросы психологии. – 2004. – № 4. – С. 102 – 112.
2. Братусь Б.С. Опыт обоснования гуманитарной психологии // Вопросы психологии, М., 1990. – № 6.
3. Бутківська Т.В. Ціннісний вимір соціалізації учнів // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1 (14). – С. 130–137.
4. Гриньова В. Аксіологічний підхід до проблеми педагогічної культури майбутнього вчителя // Шлях освіти. – 2002. – № 2. – С. 2–6.
5. Гриньова В.Г. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). – Харків: Основа, 1998. – 300 с.
6. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) // Автореф. дис. докт. пед. наук. – Київ, 2001. – 45 с.

7. Краткий психологический словарь / Ред. – сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., расш., испр. и доп. – Ростов н/Д: Изд-во “Феникс”, 1999. – 512 с.
8. Ломов Б.Ф. Воспитание, обучение и психологическое развитие. – М.: Наука, 1983. – 240 с.
9. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект) // Автореф. дис. докт. філос. наук. – К.: КНУ, 2003 – 36 с.
10. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.
11. Огнев'юк В.О. Образование как сфера “будущего времени” // Персонал. – № 9. – 2003. – С. 66.
12. Савченко О.Я. Альтернативні можливості початкової освіти // Початкова школа. – 1994. – №5 – С. 3 – 6.
13. Савченко О.Я. Від людини освіченої – до людини культури. Ціннісні орієнтації загальноосвітньої підготовки учнів // Рідна школа. – 1996. – №5 – 6. – С. 2 – 4.
14. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: Підр. для студентів педагогічних факультетів. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
15. Сластенин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 480 с.
16. Сластенин В.А., Чижикова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию. – М., 2003. – 192 с.
17. Сластенин В.А. Избранные труды. – М., 2000. – С. 196.
18. Сластенин В.А., Томарин В.Э., Яковлева Д.С. Теоретико-методологические основы исследования социально-активной личности учителя // Сб. научн. труд.: Формирование социально-активной личности учителя. – М.: МГПИ им. В.И. Ленина, 1983. – С. 3–17.
19. Ткачова Н.О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі: Монографія. – Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка; Х.: Видавництво “Каравела”, 2006. – 300 с.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2009

і в с д а в с д а в с д а в с д а в с д а в

До дня народження Івана Франка

Усю Дрогобиччину – міста Дрогобич, Борислав, Самбір, Стрий, села Ясеницю Сільну, Підбужж, Урожж, Винники, Мокряни, Унятичі, Добрівляни, Вацовичі, Волю Якубову, Довге, Медмежу та багато інших – Франко сховає пішки. Штут він мав вірних друзів серед селян.

“Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса, і держава!”

Іван Франко

і в с д а в с д а в с д а в с д а в с д а в